

ОЛЕГ БАБЕНКО
г. Кропивницький

ВОЗВЕДЕНИЕ КРЕМЕНЧУГСКОЙ ГЭС В СОВЕТСКОЙ НАУЧНОЙ И НАУЧНО-ПОПУЛЯРНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ 1960–1980-х гг.

В статье рассматривается научная и научно-публицистическая литература, посвященная строительству Кременчугской ГЭС. В частности уделяется внимание сборнику «Энергетическое строительство: выпуск № 23», в котором освещены различные, прежде всего производственные и технологические, аспекты построения Кременчугской ГЭС, а также книге Ивана Власовича Гнидаша «Кременчугская ГЭС», главным образом воспевающей трудовой подвиг коллектива строителей и гидроэнергетиков. Дается краткий анализ содержания указанных трудов, выясняется их информационная целостность и ценностность, недостатки и позитивные моменты, делается попытка оценить общее состояние исследования темы строительства КремГЭС.

Ключевые слова: История Украины, история украинской промышленности, история Кировоградской области, история науки и техники, гидроэлектроэнергетика, Кременчугская гидроэлектростанция.

Стаття надійшла до редколегії 04.06.2017

УДК 282(477)«19»

ОЛЬГА БАКОВЕЦЬКА

м. Миколаїв
olgabak@meta.ua

РИМО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА УКРАЇНИ КІНЦЯ XVIII–XIX СТОЛІТЬ В СУЧАСНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті розкрито наявність і характер наукових праць сучасного періоду з історії Римо-католицької церкви кінця XVIII–XIX століть.

Ключові слова: історіографія, Римо-католицька церква, міжконфесійні відносини, конфесія.

Кінець ХХ століття в історіографії став етапом подолання ідеологічної заангажованості. В працях сучасних істориків все більше уваги приділяється питанням становлення і розвитку церкви в українських землях. Зазначеній проблемі присвячені роботи О. Крижанівського, В. Ульяновського, С. Плохія [1; 2], А. Зінченка [3], Г. Надтоки [4; 5]. Історією релігії в Україні на сучасному етапі системно займаються науковці відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, Інституту Історії Церкви Українського Католицького університету, Львівського музею історії релігії. Останнім часом, силами наукового колективу під керівництвом А. Колодного, було підготовлено і вийшло друком багатотомне видання «Історія релігії в Україні», окремих том якого, за редакцією доктора філософських наук П. Яроцького, присвячено історії католицизму в українських землях [6]. У книзі висвіт-

лено всі етапи становлення і розвитку Католицької церкви, від княжої доби до відновлення незалежності України у 1991 році. Однак, визначені хронологічні рамки не дали можливості науковцям докладно підійти до висвітлення кожного етапу. В той же час, відтворена в книзі загальна схема історії розвитку католицької конфесії в Україні, дає можливість скласти всі її частини воєдино, що вкрай важливо для усвідомлення причин і передумов відповідних подій. Також випускаються навчальні посібники з означеної тематики [7], науково-популярні довідники [8], проводяться конференції [9], друкуються збірки наукових статей, які охоплюють широке коло питань історії розвитку християнства від найдавніших часів до ХХ ст. і розкривають різноманітні аспекти політичного, правового і культурного становища православ'я, католицизму, уніатства та протестантизму [10; 11; 12; 13].

Одним з перших монографічних досліджень сучасної української історіографії, в якому безпосередньо порушувалась проблема розвитку Римо-католицької церкви в українських землях, є робота Ю. Білоусова «Київсько-Житомирська римсько-католицька єпархія. Історичний нарис» [14]. У дослідженні, на основі архівних матеріалів, висвітлено життєдіяльність римо-католицьких громад на Поліссі та Київщині в XVII–XX століттях. Робота містить важливу інформацію про єпископів, які очолювали єпархію, висвітлено їх внесок у розбудову дієцезії. Особливу увагу автор приділяє таким постатям, як Каспар Цецішовський, Михайло Півницький, Каспар Боровський, та іншим видатним особистостям того часу, що представляли єпархію. Також у монографії докладно подані територіально-адміністративні зміни в Римо-католицькій церкві, що відбувалися у дієцезії протягом визначеного періоду. Особливої цінності дослідженню надають звернення до історії становлення окремих приходів, церков. Саме це дозволяє відтворити повну картину розвитку Київсько-Житомирської римо-католицької єпархії.

Останнім часом почали з'являтися дослідження, присвячені історії окремих костелів, монастирів, або римо-католицьких громад. Історики А. Лисий [15; 16; 17], В. Лось [18], О. Горбик [19], О. Олійників [20], В. Старостін і В. Клейст [21], Т. Палладіна [22], на основі широкого кола джерел відновили історію розбудови католицьких церковних споруд, становлення парафій, до яких вони належали, а також життєвий шлях церковних душ пастирів, що відіграли визначальну роль у збереженні і консолідації римо-католицьких общин.

Варто також виділити роботи сучасних українських дослідників Н. Буланової [23], С. Жилюка та Б. Бойко [24], в яких висвітлювались певні аспекти життєдіяльності Римо-католицької церкви на регіональному рівні в контексті досліджень становлення та розвитку християнських конфесій в цілому, або крізь призму державної політики. Однак, слід зауважити, що ці автори досить поверхово підійшли до питання історії Римо-католицької церкви, залишивши значну прогалину в темі.

Соціально-економічному та духовному розвитку окремих регіонів України присвя-

чені праці П. Андрухова [25], Г. Казмирчука [26], І. Лісевича [27], Е. Плеської-Зебольд [28; 29; 30]. У цих роботах дослідники поряд з іншими питаннями висвітлюють окремі аспекти політичної, економічної, культурної та духовної життєдіяльності Римо-католицької церкви і громади того чи іншого регіону України.

Останнім часом, з'явився ряд публікацій, присвячених історії української Католицької церкви в кінці XVIII–XIX століттях. Серед авторів варто назвати О. Поліщук [31], В. Ленчик [32], І. Шостак [33], О. Рубльова [34], І. Ціборську [35; 36; 37], Ю. Земського [38]. Публікації вказаних дослідників присвячені питанням секуляризації церковних маєтків, боротьбі католицького духівництва з насильницьким опрацюванням та асиміляцією польського католицького духовенства, участі католицького духовенства в повстаннях 1830–1831 і 1863 років, міжконфесійним відносинам, особливостям територіально-адміністративного устрою Римо-католицької церкви в окремо взятому регіоні, культурницькій, освітній і благодійній діяльності католицького духівництва.

Окрему групу досліджень складають роботи, присвячені особливостям формування етноконфесійних діаспор на території України та історії релігійного життя польської, німецької, литовської та ін. громад. Цьому тематичному напрямку присвячені дослідження Д. Заковоротного [39], К. Лях [40], В. Васильчука [41; 42; 43], Н. Діанової [44; 45], Н. Буланової [46].

Серед дисертаційних досліджень періоду незалежної України, що присвячені історії релігії, зокрема, розвитку Римо-католицької церкви, можна виділити роботи І. Шостак [47], Е. Зваричука [48], О. Буравського [49]. Зазначені праці розкривають питання, пов'язані з роллю Римо-католицької церкви в громадсько-політичному русі Правобережної України у XVIII–XIX століттях, соціально-економічним розвитком конфесії і культурно-освітньою діяльністю. Дослідження життєдіяльності Католицької церкви нерідко обмежуються кордонами окремого регіону України: землями Волині, Київщини, Поділля. Значна зацікавленість даними територіями пояснюється тим,

що ці культурно-історичні області України виділяються серед інших більшою кількістю вірян, що сповідували католицизм, а також панівним становищем польського населення, яке зберігалось аж до початку XX століття.

У 2004 році в Національному університеті «Острозька академія» захищено дисертацію за темою «Луцько-Житомирська дієцезія наприкінці XVIII – у першій половині XIX століття» [47]. Автор роботи, Інна Шостак, провела комплексне дослідження процесів, пов'язаних із становленням Луцько-Житомирської дієцезії та органів її управління. Значну увагу в дисертації приділено визначенню ролі римо-католицького духовенства у суспільно-економічному житті Волині, що дає можливість на основі широкої джерельної бази зрозуміти всю складність ситуації, в якій опинилося духовенство у визначений час, і яких зусиль коштували місцевим єпископам спроби відстояти права Римо-католицької церкви в регіоні. Окремим питанням, що дістало висвітлення в дисертації І. Шостак, став статус церковних маєтків в українських землях та економічне життя Римо-католицької церкви. Автор дійшла висновку, що процес секуляризації, який відбувався в українських землях, проходив у три етапи. Перший етап охоплював період з 70-х років XVIII століття до 20-х років XIX століття, і його особливістю була роздача вилучених у духовенства маєтків російському дворянству, яке мало стати опорою самодержавства в регіоні. Другий етап вилучення церковних земель відбувався у 20–30-х роках XIX століття і характеризувався тим, що конфіскована церковна власність ставала казенною, з можливістю її подальшої передачі в оренду, тому ж таки російському дворянству. Під час третього етапу, який відбувся у 40-ві роки XIX століття, російське самодержавство провело остаточну секуляризацію церковного майна у західних та південно-західних губерніях імперії, в результаті чого духовенство позбавили власних маєтків [47, 163–164]. Таким чином, Римо-католицька церква, зокрема Луцько-Житомирська дієцезія, остаточно втратила свою економічну самостійність, що було вкрай важливим етапом на шляху досягнення цілковитого контролю над конфесією. На жаль, автор достатньою мірою не розкри-

ла в культурно-освітній аспект життєдіяльності Луцько-Житомирської дієцезії, який становить важливу складову суспільного розвитку. Але, це не зменшує значення роботи, її наукового характеру.

Значну цінність серед досліджень останніх років становить робота Едуарда Зваричука «Римо-католицька церква на Поділлі кінця XVIII – початку XX ст.: економічний, суспільний та культурний аспекти». Автору вперше в українській історіографії вдалося здійснити комплексне історичне дослідження діяльності римо-католицької конфесії на Поділлі у визначені хронологічні рамки. На основі введених до наукового обігу джерел з фондів Центрального державного історичного архіву в м. Києві, обласних архівів, інституту рукопису НБУ НАН України імені Вернадського у м. Києві Е. Зваричук дійшов висновків, що «незважаючи на політику дискримінації, русифікації з боку правлячого на той час режиму щодо РКЦ на Поділлі, з кінця XVIII – початку XX ст. у цьому регіоні зберігались її організаційна цілісність і єдність, тенденція до зростання та впровадження в життя духовних, громадських, культурно-просвітницьких засад, існувала розгалужена система католицьких громад, благодійних релігійних об'єднань та товариств» [48, 15]. Разом із цим, у результаті різноаспектного, комплексного аналізу джерел та історіографії, автор погоджується і підтверджує висновок, зроблений свого часу французьким дослідником Д. Бовуа, про те, що «у протистоянні місцевої полонії, римо-католицького духовенства та російської влади і Православної церкви не було місця власне українському народу, його національним інтересам. РКЦ, безпосередньо визискуючи українських селян-кріпаків, використовувала корінне населення як об'єкт духовного впливу і експансії, але була байдужою до його економічних, соціальних інтересів» [48, 14].

Після захисту дисертації Е. Зваричук продовжив свою роботу над темою. У 2007 році в його авторстві вийшла монографія «Єпископи Подільської римо-католицької дієцезії (кінець XVIII – середина XIX ст.)» [50]. У дослідженні висвітлено адміністративну, економічну, суспільну та освітянську діяльність

подільських римо-католицьких єпископів. Хронологічні межі роботи Е. Зваричук обрав, керуючись тим, що з кінця XVIII століття, у зв'язку з політичними змінами і переходом Поділля до складу Російської імперії, кардинально змінився статус Римо-католицької церкви; а закінчив часом, коли за рішенням російської влади Подільська римо-католицька дієцезія, яка мала майже п'ятисотрічну історію, припинила своє існування. Однак, автор не обмежився встановленими межами. У вступі до книги він подає короткий екскурс в історію цієї єпархії, що дає можливість зрозуміти особливості устрою, традиції даної структури, які впливали в подальшому на її розвиток. Досліднику вдалося на фоні багатовекторного аналізу суспільно-політичної та економічної ситуації в країні розкрити внесок кожного з єпископів у розвиток Римо-католицької церкви регіону. У книзі, в хронологічній послідовності, розглянуто біографії Я. Дембовського, Р. Сераковського, Л. Мацкевича, М. Гурського, А. Фіалковського. Всі вони, за висновком автора, в складний для Римо-католицької церкви час, робили все можливе, аби підтримати дієцезію і навіть, у межах можливого, розвивати її. Також у науковця є низка публікацій у фахових виданнях України [51; 52].

Серед дисертаційних досліджень останніх років виділяється робота Олександра Буравського «Інституалізаційні процеси в Римо-католицькій церкві на Правобережній Україні (кінець XVIII – поч. XX ст.)» [49], в основу якої покладено раніше випущену монографію «Римо-католицька церква на Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XX ст.)» [53]. Основним завданням, яке перед собою поставив автор, стало прагнення висвітлити політику російського самодержавства щодо Римо-католицької церкви, в контексті «імперських сентенцій про «віротерпимість руського народу», «історичну спільність великоросів і малоросів», яким загрожувало «латинське католицтво» і «спольчене уніатство». «Царизм і російське православ'я, спільно діючи в ідеологічному трикутнику «православ'я – самодержавство – народність» здійснювало інституалізаційно-конфесійні трансформації на Правобережній Україні шляхом суцільного навернення людної до Російсь-

кої Православної церкви» [49, 1]. Крізь призму зазначених сентенцій, автор дослідив соціально-економічні, громадсько-політичні та культурно-освітні процеси в Римо-католицькій церкві, що відбувалися в двох різних періодах, які охоплюють період з кінця XVIII до початку XIX століття і з другої половини XIX до початку XX століття. В результаті дослідження науковець провів ретельний аналіз стану наукової розробки теми, а також використав широке коло джерел, частина з яких, вперше введена до наукового обігу. Автором використані архівні матеріали, що зберігаються в Центральному державному історичному архіві України в Києві, Державних архівах Волинської, Київської, Житомирської, Рівненської, Хмельницької областей, Російському державному історичному архіві, Державному архіві Російської Федерації, Російському державному військово-історичному архіві. Використання широкого кола джерел за темою, а також ґрунтовний аналіз і систематизація доробку попередників, дозволили О. Буравському не тільки розкрити тему, а й сформуванню власний підхід до найбільш неоднозначних питань досліджуваної теми.

Також можна виділити групу досліджень, в яких, у контексті розвитку християнських конфесій, висвітлюється історія життєдіяльності Римо-католицької церкви окремих регіонів, зокрема Правобережної, Східної та Південної України. Насамперед, це роботи О. Кошеля [54], Ю. Хитровської [55], Б. Бойко [56].

Для сучасної історіографії особливу цінність несе в собі дисертація Олексія Кошеля «Краєзнавство, історія й культура Поділля у діяльності представників православної та римо-католицької конфесій XIX – початку XX ст.». Автор уперше зробив спробу, на основі архівних матеріалів й опублікованої творчої спадщини XIX – початку XX століття, розглянути «в єдиному контексті діяльність православної й римо-католицької християнських конфесій крізь призму того позитивного, що вони внесли в розвиток краєзнавчого руху, науки, культури й просвітництва для населення регіону, для українського національного відродження» [54, 9]. Також О. Кошель запропонував новий варіант періодизації діяльності конфесій у справі розвитку краєзнавчого руху

в регіоні. Крім того, автору вдалося довести, що представники римо-католицького і православного духовенства, які займалися розвитком краєзнавства, вийшли за межі вузькоконфесійних інтересів, що перетворило їх відчутний творчий спадок у важливе джерело розвитку вітчизняної науки.

Певну увагу процесам, що відбувалися в Римо-католицькій церкві на Уманщині, приділила в своєму дослідженні «Трансформація конфесійних осередків на Уманщині (1793–1917 рр.)» Ольга Скус [57]. Окрім, широкоживаних висновків, щодо становища Римо-католицької церкви в імперії, автор зробила свій власний внесок у справу. Зокрема, на основі аналізу етноконфесійного складу населення Уманщини, вона довела, що римо-католики регіону, всупереч незначному персональному складу, становили надзвичайно впливову в соціально-політичному плані групу населення. Незважаючи на політику денационалізації польської шляхти, що проводило самодержавство, місцеве дворянство, яке наполовину мало польське коріння, продовжувало займати вищі адміністративні посади в регіоні й активно впливати на його розвиток протягом визначеного часу. Висновки, зроблені О. Скус, ґрунтуються на значній кількості статистичних джерел, що вказує на їх обґрунтованість і об'єктивність.

В іншому дисертаційному дослідженні «Трансформаційні процеси в житті християнських конфесій на Волині періоду її перебування у складі Російської імперії (1793–1917 рр.)», автор Богдан Бойко доводить, що після того, як Волинська губернія увійшла до складу Російської імперії, в релігійній сфері регіону почали відбуватися інтенсивні трансформаційні процеси, які торкнулись і Римо-католицької церкви. Базувались вони, насамперед, за висновком автора, на принципах русифікації, уніфікації, опрацювання. В той же час, Б. Бойко вважає, що, незважаючи на драматичні події в історії Римо-католицької церкви, які стали наслідком політики Російської імперії, католицькі громади регіону «зберегли організаційну цілісність та тенденцію до кількісного зростання» [56, 80]. Причому останнє відбулося за рахунок переходу в католицизм етнічних українців. Дане дослідження

дозволило автору, на основі комплексного аналізу і систематизації пріоритетних напрямків політики російської влади щодо християнських конфесій Волині, виявити особливості ідейно-політичних та інституційно-адміністративних перетворень у Римо-католицькій церкві, як складової частини християнського простору регіону.

Висвітленню громадсько-політичної позиції православної, римо-католицької, греко-католицької церков і протестантських громад Правобережної України в період з кінця XVIII і до початку XX століття присвячені дослідження Юлії Хитровської. В 2001 році вона захистила кандидатську дисертацію з теми «Громадсько-політична позиція духовенства Правобережної України наприкінці XVIII – середини XIX століття (в контексті церковної політики самодержавства)» [55], а в 2012 р. докторську – «Християнські конфесії Правобережної України у суспільно-політичних процесах регіону (кінець XVIII – початок XX ст.)» [58]. Обидві роботи викликають живий науковий інтерес. На основі значного кола джерел, автор визначила ступінь участі християнських конфесій у суспільно-політичному житті Правобережної України, особливості розвитку церковних організацій, їх місце в системі міжконфесійних відносин, а також визначила роль духовенства в політичному, соціально-економічному та національному розвитку українського народу. Окремо звертаючись у своєму дослідженні до громадсько-політичної позиції римо-католицької конфесії, Ю. Хитровська дійшла висновку, що участь представників даної церкви «у польському національно-визвольному русі в Правобережній Україні, який не припинявся й після поразки повстання 1830–1831 років, була менш радикально спрямованою в середині XIX – на початку XX століття, аніж на початку 30-х років XIX століття» [58, 9].

Отже, сучасна історіографія має свої особливості, що радикально відрізняють її від попередніх періодів. Зокрема, у вітчизняній історіографії за останній час чітко окреслились наступні тенденції: відродження інтересу до церковної історії і поява значної кількості наукових товариств, лабораторій, часописів, збірочок наукових праць, матеріалів конференцій,

присвячених питанням конфесійного розвитку; відокремлення один від одного світських і церковних досліджень; пошук дослідниками нових методологічних підходів у розв'язанні актуальних питань церковної історії; поява значної кількості регіональних досліджень, у контексті яких визначається місце і роль Католицької церкви в історії суспільства; зменшення зайвої емоційності й упередженості в оцінках діяльності української Католицької церкви; поява і поступове поширення альтернативних поглядів на історію Католицької церкви і її відносин із православною церквою, зокрема, підтверджений документально процес насильницького опрацювання української католицької громади.

Список використаних джерел

1. Крижанівський О. П. Церква у соціально-економічному розвитку Правобережної України (XVIII – перша половина XIX ст.) / О. П. Крижанівський. — К. : Вища школа, 1991. — 127 с.
2. Крижанівський О. Історія церкви та релігійної думки в Україні. Навчальний посібник. У 3-х книгах / О. Крижанівський, В. Ульяновський, С. Плохій. — Кн. 1. Середина XV — кінець XVI ст. (Автор В. І. Ульяновський). — К. : Либідь, 1994. — 256 с.; Кн. 2. Середина XV — кінець XVI ст. (Автор В. І. Ульяновський). — К. : Либідь, 1994. — 256 с.; Кн. 3. Кінець XVI — середина XIX ст. (Автори О. П. Крижанівський, С. М. Плохій). — К. : Либідь, 1994. — 336 с.
3. Зінченко А. Л. Церковне землевладіння в політиці царизму на Правобережній Україні наприкінці XVIII – перша половина XIX ст. / А. Л. Зінченко. — К. : Либідь, 1994. — 180 с.
4. Надтока Г. М. Православна церква в Україні. 1900–1917 років: соціально-релігійний аспект / Г. М. Надтока. — К. : Знання, 1998. — 270 с.
5. Надтока Г. М. Православна церква і процес українського національного відродження 1900–1917 років / Г. М. Надтока. — К. : Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка, 1996. — 110 с.
6. Історія релігії в Україні. У 10 томах / під ред. П. Яроцький. — Т. 4. Католицизм Київ: Світ знань, 2001. — 598 с.
7. Історія релігії в Україні. Навчальний посібник / А. М. Колодний, П. Л. Яроцький, Б. О. Лобовик та ін. — К. : Знання, КОО, 1999. — 735 с.
8. Релігійні організації на Миколаївщині: історія та сучасність. Науково-популярний довідник. — Миколаїв : Вид-во МФ НаУКМА, 2001. — 248 с.
9. Історія релігій в Україні. ХХІУ Міжнародна наукова конференція. — Львів : Інститут релігієзнавства Музей історії релігії, 2014. — 507 с.
10. Міжконфесійні взаємини на півдні України XVIII–XX століття / А. В. Бойко, О. М. Ігнатуша, І. І. Лиман, В. І. Мільчев та ін. — Запоріжжя : РА «Тандем-У», 1999. — 252 с.
11. Збірник наукових праць «Наукові записки. Серія: Історичне релігієзнавство». — Вип. 9. — Острог, 2014. — 208 с.
12. Історія релігій в Україні: науковий щорічник. — Львів : Інститут релігієзнавства — філія Львівського музею історії релігії; Вид-во «Логос», 2014. — Кн. 1. — 808 с.
13. Міконфесійна палітра Уманщини XVIII–XX століть. Збірник наукових праць. — Умань : СПД Сочінський, 2008. — 160 с.
14. Білоусов Ю. Київсько-Житомирська римсько-католицька єпархія. Історичний нарис / Ю. Білоусов. — Житомир : облдрукарня, 2000. — 314 с.
15. Лисий А. К. Вінницький капуцинський монастир / А. К. Лисий. — Вінниця: [б.н.в.], 1995. — 128 с.
16. Лисий А. К. Нариси історії Мурафського костельу Непорочного Зачаття Діви Марії (1625–2000) / А. К. Лисий. — Вінниця: [б.н.в.], 2000. — 144 с.
17. Лисий А. К. Єзуїти у Вінниці / А. К. Лисий // Україна і Польща: історичне суєдство. Збірник матеріалів міжнародної наукової конференції. — Вінниця : ТОВ «Нілан ЛТД», 2012. — С. 24–29.
18. Лось В. Костел св. Миколая у Києві. Історичний нарис (1896–1938 рр.) / В. Лось. — К. : Фенікс, 2010. — 152 с.
19. Горбик О. О. Римо-католицькі костьоли Києва та Київщини / О. О. Горбик. — К. : Вид-во «Техніка», 2004. — 118 с.
20. Олійників О. Наснага одеської душі. Одеські храми та добродійні товариства і осередки / О. Олійників. — Одеса : Астропринт, 2008. — 240 с.
21. Старостін В. Історія костельу м. Катеринослав / В. Старостін, В. Клейст. — Харків : Харк. приват. музей міськ. садиби, 2012. — 72 с.
22. Палладіна Т. Римсько-католицька церква у Києві / Т. Палладіна. — К. : Київсько-Житомирська Дієцезія, 2002. — 108 с.
23. Буланова Н. М. Історія християнських конфесій Катеринославщини останньої чверті XVIII – початку XX ст. / Н. М. Буланова. — Дніпропетровськ : ІМА-прес, 2007. — 232 с.
24. Жилюк С. І. Релігійна політика царизму на Волині (1793–1917 рр.) / С. І. Жилюк, Б. Є. Бойко. — Острог : Нац. ун-т «Остроз. акад.», 2010. — 228 с.
25. Андрухов П. Волинська земля (хроніка-джерелопостаті) / П. Андрухов. — Сокаль : [б.н.в.], 1992. — 88 с.
26. Казмирчук Г. Д. Соціально-економічний розвиток Правобережної України в I чверті XIX ст. / Г. Д. Казмирчук, Т. М. Соловійова. — К. : [б.н.в.], 1998. — 174 с.
27. Лісевич І. Т. Духовно спрагли (Духовне життя польської національної меншини на Наддніпрянській Україні в 1864–1917 рр.) / І. Т. Лісевич. — К. : Нац. акад. наук України, Ін-т історії України, 1997. — 240 с.
28. Плесская-Зебольд Э. Г. Немцы Причерноморья / Э. Г. Плесская. — Одесса : Астропринт, 2008. — 136 с.
29. Плесская-Зебольд Э. Г. Одесские немцы. 1803–1920 / Э. Г. Плесская-Зебольд. — Одесса : ТЭС, 1999. — 521 с.
30. Плесская-Зебольд Э. Г. Немцы Одессы и Одесского региона / Э. Г. Плесская-Зебольд // Сб. докл., сделанных на междунар. науч. конф. в Геттингене (Германия) / сост. А. Айсфельд, Э. Г. Плесская; науч. ред. Э. Г. Плесская. — Одесса : Астропринт, 2003. — 440 с.
31. Поліщук О. А. Структура Луцько-Житомирської римо-католицької дієцезії в кінці ХУІІ – на початку ХХ ст. / О. А. Поліщук // Наук. Вісн. Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки: іст. науки. — 2001. — № 10. — С. 3–7.
32. Ленчик В. Українська Католицька церква в Росії до її ліквідації (1772–1839/75) / В. Ленчик // Берестейська унія (1596–1996): Статті й матеріали. — Львів, 1996. — С. 29–37.

33. Шостак І. В. Основні аспекти становлення адміністративно-територіального устрою РКЦ на українських землях у складі Російської імперії протягом кінця XVIII – початок XX ст. / І. В. Шостак // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичне релігієзнавство». — Острог, 2012. — Вип. 6. — С. 326—335.
34. Рубльов О. «Українці-католики»: феномен польсько-українського порубіжжя (XIX–XX ст.) / О. Рубльов // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць. — К.: Інститут історії України, 2011. — Вип. 20. — С. 77—95.
35. Ціборовська-Римарович І. Бібліотека Кременецького єзуїтського колегіуму: історія, склад і зміст бібліотечного фонду / І. Ціборовська-Римарович // Студії і матеріали з історії Волині 2009. — Кременець: Кременецько-Почаївський державний історико-архітектурний заповідник, 2009. — С. 104—115.
36. Ціборовська-Римарович І. Бібліотека Острозького єзуїтського колегіуму: історія та сучасний стан фонду / І. Ціборовська-Римарович // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». — Остріг, 2009. — Вип. 13. — С. 378—392.
37. Ціборовська-Римарович І. О. Бібліотека Луцького монастиря Ордену тринітаріїв: історична доля та шляхи надходження до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / І. О. Ціборовська-Римарович // Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник / Луцький державний історико-культурний заповідник «Старий Луцьк». — Вип. 6. — Луцьк, 2010. — С. 146—156.
38. Земський Ю. Міфи та реальність щодо організуючої ролі римо-католицького духовенства Правобережної України в підготовці польського повстання 1863–1864 рр. / Ю. Земський // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. — К., 2010. — № 21. — С. 149—161.
39. Заковоротний Д. И. Немцы-колонисты в Северном Причерноморье (1803–1944). К двухсотлетию первых немецких поселений в Николаевской области / Д. И. Заковоротний. — Николаев: Издательство Ирины Гудым, 2009. — 152 с.
40. Лях К. С. Етно-конфесійний склад німецьких колоністів Півдня України / К. С. Лях // Немцы Приазовья и Причерноморья: история и современность. Материалы международной научной конференции. — Донецк, 2003. — С. 103—107.
41. Васильчук В. Німці в Україні. Історія і сучасність (друга половина XVIII – початок XXI ст.) / В. Васильчук. — К.: Вид. центр КНЛУ, 2004. — 341 с.
42. Васильчук В. Організація німецьких поселень на території України в XIX столітті / В. Васильчук // Збірник наукових праць. Серія Історія та географія. — Харків: ОВС, 2001. — Вип. № 8. — С. 5—18.
43. Васильчук В. Поселення німецьких колоністів на Півдні України наприкінці XVIII — початку XIX століття / В. Васильчук // Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. — Вип. 12. — К.: Унісерв, 2002. — С. 37—41.
44. Діанова Н. М. Етнічний склад населення міст Південної України у дореформений період на основі джерел Петербургських архівів / Н. М. Діанова // Зап. історичного факультету. — Одеса, 2001. — Вип. 1. — С. 238—245.
45. Діанова Н. Формування та розвиток німецьких колоній у містах Південної України в кінці XVIII – першій половині XIX століття / Н. Діанова // Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. — К.: УНІСЕРВ, 2004. — Вип. 16. — С. 56—59.
46. Буланова Н. М. Формування римо-католицьких громад в контексті заселення катеринославщини німецькими колоністами ті їхній подальший розвиток (остання чверть XVIII – 70-ті рр. XIX ст.) / Н. М. Буланова // Вопросы германской истории. — 2007. — Вып. 33. — С. 45—53.
47. Шостак І. В. Луцько-Житомирська дієцезія наприкінці XVIII – у першій половині XIX століття: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / І. В. Шостак. — Національний ун-т «Острозька академія». — Острог, 2004. — 214 с.
48. Зваричук Е. О. Римо-католицька церква на Поділлі кінця XVIII – початку XX ст.: економічний, суспільний та культурний аспекти 2005 года: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Е. О. Зваричук. — Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. — Чернівці, 2005. — 20 с.
49. Буравський О. А. Інституалізаційні процеси в Римо-католицькій церкві на Правобережній Україні (кінець XVIII – поч. XX ст.): автореф. дис. ... д-ра наук: 09.00.11 / О. А. Буравський. — Інститут філософії ім. Григорія Сковороди, Національна акад. наук України. — К, 2013. — 40 с.
50. Зваричук Е. О. Єпископи Подільської римо-католицької дієцезії (кінець XVIII – середина XIX ст.) / Е. О. Зваричук. — Кам'янець-Подільський: [б.н.в.], 2007. — 64 с.
51. Зваричук Е. О. Римо-католицька церква на Поділлі (1793–1914 рр.): історіографія проблеми / Е. О. Зваричук // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. Історичні науки. — Кам'янець-Подільський, 2005. — Т. 15. — С. 265—275.
52. Зваричук Е. О. Суспільно-політична діяльність римо-католицького духовенства на Поділлі (60-ті рр. XIX – початок XX ст.) / Е. О. Зваричук // Наукові праці Кам'янець-Подільського держ. педагогічного університету. Історичні науки. — Кам'янець-Подільський, 2004. — Т. 13. — С. 311—319.
53. Буравський О. А. Римо-католицька церква на Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XX ст.) / О. А. Буравський. — Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. — 452 с.
54. Кошель О. М. Краєзнавство, історія й культура Поділля у діяльності представників православної та римо-католицької конфесій XIX – початку XX століття: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / О. М. Кошель. — Чернівецький держ. ун-т ім. Юрія Федьковича. — Чернівці, 1999. — 203 с.
55. Хитровська Ю. В. Громадсько-політична позиція духовенства Правобережної України наприкінці XVIII – середини XIX століття (в контексті церковної політики самодержавства): дис. ... канд. іст. наук: 09.00.11 / Ю. В. Хитровська. — Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2001. — 215 с.
56. Бойко Б. Є. Трансформаційні процеси в житті християнських конфесій на Волині періоду її перебування у складі Російської імперії (1793–1917): дис. ... канд. іст. наук: 09.00.11 / Б. Є. Бойко. — Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, Від-ня релігієзнавства. — К., 2009. — 225 с.
57. Скус О. В. Трансформація конфесійних осередків на Уманщині (1793–1917 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / О. В. Скус. — Уманський держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. — Умань, 2008. — 255 с.
58. Хитровська Ю. В. Християнські конфесії Правобережної України у суспільно-політичних процесах регіону (кінець XVIII – початок XX ст.): дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Ю. В. Хитровська. — Нац. технічний ун-т України «Київський політехнічний ін.-т». — К., 2012. — 482 с.